

תורשה וסביבה- מה משפיע יותר בחינוך ילדים?

תינוק נולד, ומיד בודקים 'למי הוא דומה'- לאמא, לאבא, ואולי למישהו אחר במשפחה. גם בהמשך השנים- כשהילד מוכשר במתמטיקה אומרים 'הוא דומה לאמא, כולם במשפחה שלה מוכשרים בזה'. כשילדה יש התנהגות מרגיזה מתלוננים: "היא שתלטנית כמו אמא וסבתא שלה". אנשים נוטים לחפש את הדמיון המשפחתי, יודעים שיש תכונות שילדים נולדים איתן, שעוברות ברצף בין הדורות. שמחים על דברים טובים שעוברים בתורשה, ומתוסכלים כשתכונות שליליות ממשיכות לבוא לידי ביטוי גם אצל בני הדור הצעיר.

בו בזמן הורים משקיעים זמן, מאמץ וכסף כדי לטפח את ילדיהם, לתת להם את התנאים הטובים ביותר להתפתחות. חושפים אותם לחוויות מעשירות, מלמדים אותם על העולם ועל דרכים להסתדר בו, שולחים אותם לחוגים, מתרגלים ומחזקים את היכולות שלהם. מאמינים ויודעים, שלסביבה טובה יש השפעה משמעותית על התפתחותו של הילד.

אז מה משפיע יותר על ההתפתחות של ילדים- התורשה או הסביבה? כדי לענות על השאלה צריך להבהיר את המושגים, ולתת רקע מחקרי וחינוכי שהצטבר בתחום.

תורשה היא כל הבסיס הגנטי איתו נולד התינוק

התורשה כוללת מידע גנטי שעובר מההורים לילדים. היא קשורה למאפייני התפתחות רבים: ישנה תורשה גנטית בתחום הפיזיולוגי-גובה, משקל, צבע עיניים, צורת השיער, כושר פיזי, בריאות. ישנו בסיס גנטי לכישורים שלנו- כשרון למתמטיקה, לאומנות, לתפיסה מרחבית, ליכולת מילולית, למוזיקה, ועוד. ישנם תחומים שהילד מוכשר להם באופן טבעי, וכאלו שפחות.

ישנו טבע גנטי גם בתחום הרגשי והחברתי- כיום יודעים שנטיה לבישנות, נטיה לנטילת סיכונים, וגם נטיה לאופטימיות ופסימיות היא מולדת. ידוע גם, שתינוקות נולדים עם 'טמפרמנט מולד'. הטמפרמנט/ המזג המולד הוא האופי הבסיסי שיש לכל תינוק מלידה עוד לפני ההשפעות הסביבתיות עליו. הטמפרמנט המולד כולל מספר מאפיינים- קצב הפעילות של הילוד (גבוה- נמוך) תגובותו לכאב (סוערות- רגועות) תגובותיו לשינוי (לחץ-רוגע), רמת התקשורת שלו עם סביבתו (מוחצן- מופנם) מצב הרוח (חייכני- כועס) הסדירות של הפעילות שלו (עד כמה הוא אוכל/ישן בסדירות או לא). יש תינוקות שנולדו עם מזג נוח – הם רגועים, פחות בוכים ונלחצים מכאב או שינויים בסביבה, יותר תקשורתיים וחייכנים, וסדירים בהתארגנות שלהם. יש ילדים שהמזג הבסיסי הפיזיולוגי שלהם קשה יותר, ויש לכך כמובן השפעות על הקשר הראשוני שלהם עם ההורים. קל יותר להיות הורה נינוח ומרוצה לתינוק עם מזג קל, ופעמים רבות קורה שהורים צוברים תסכול וכעס על תינוק שהמזג המולד שלו קשה, למרות שהדבר לא באשמתו או בשליטתו, אלא תוצאה של ההרכב הגנטי עמו נולד.

כשמדברים על השפעות סביבה מדברים על העשרה, ועל מערכות יחסים.

מבחינת העשרה- צריך לחשוף את התינוק לגירויים, לאפשר לו למידה והתנסויות מתאימות, ודרך כך ליצור לו סביבה מאתגרת שתאפשר לו מימוש מלא של הפוטנציאל שלו. מדובר לא רק למידה קוגניטיבית, אלא גם בחוויות רגשיות, ובקשר הבינאישי בין התינוק לסביבתו- הוריו, ובהמשך מוריו וחבריו. יחסים שיש בהם תשומת הלב, חיזוקים, בטחון ואהבה מצד אחד, וגם ביקורת, כעס, דחיה, ומתחים בצד האחר. מערכת יחסים טובה ומספקת מחזקת את התינוק והילד ועוזרת לו לממש את הפוטנציאל המולד שלו, ומערכת יחסים מתסכלת ומזיקה מחלישה אותו, ולא מאפשרת לו להיות טוב לפי פוטנציאל התורשה שלו.

אי אפשר לקבוע מי משפיע יותר- התורשה או הסביבה. הן משפיעות במשולב.

התורשה מסמנת את 'הגבול העליון התאורטי' אליו אפשר להגיע. התורשה מסמנת את הפוטנציאל, והסביבה מאפשרת את המימוש בפועל של נטיות התורשה.

דוגמא לכך היא ההתאמה בין המזג המולד של התינוק והוריו: למשל, התורשה קבעה שהתינוק לא חייכן מטבעו, ואמו כן. זהו הנתון הגנטי הבסיסי. בהתפתחות היחסים בין התינוק לאמו, האם מתוסכלת ואף נעלבת שהתינוק לא מחייך אליה, היא מגיבה בכעס ואף בדחיה, וזוהי השפעת סביבה שמגבירה את הנטייה הראשונית של התינוק לא לחייך. אותו תינוק שהיה גדל עם אם פחות חייכנית מטבעה היה מקבל תגובות סביבתיות אוהדות, והיה מפתח את נטייתו לחיך בקצב ובסגנון המתאימים לו. כלומר, הנטייה הגנטית הנתונה משפיעה על מערכות היחסים, המשפיעות בחזרה על התפתחות הפוטנציאל הגנטי. כך בתחומים רבים נוספים- כמו ההתאמה במידת הפעלתנות בין ההורים לילדים, ההישגיות, החברותיות ועוד.

דוגמא נוספת להשפעה המשולבת בין תורשה וסביבה מגיעה מתחום מחקרי המוח. ידוע כיום שהמוח שלנו גמיש ומתעצב מחוויות סביבתיות שאנחנו עוברים. כלומר, גם אם נולדים עם נטיה מסוימת, אפשר לשנות ולהשפיע אף על מבנה ותיפקוד המוח דרך התנסויות שעוברים. דברים אינם קבועים ומוחלטים בשל הגנטיקה.

המשמעות החינוכית של הדברים מובילה להמלצות הבאות:

*תמיד חשוב להתייחס להתייחס 'לנקודת המוצא' הגנטית, ל base line היחודי שממנו מתחילים להשפיע סביבתית. לא להתעלם מהתורשה כדי לא להסחף לציפיות ודרישות לא מציאותיות. למשל, שילד עם נטיה לבישנות יהיה כוכב חברתי, או שילד שמתקשה במתמטיקה יצטיין במקצוע.

* להנות ולהצליח בתחומים שקל בהם, שהגנטיקה חזקה בהם, ולהתאמץ לשפר תחומים שבהם לא קל ולא מצליח באופן טבעי. למשל, אם הילד אימפולסיבי או מבולגן מטבעו, אין טעם רק לכעוס עליו, אלא יש ללמד אותו בהדרגה להיות יותר מאופק או מאורגן. לחזק אותו דרך השפעות סביבה כדי לשפר לאורך השנים את תיפקודו בתחום.

* להיות מודעים להבדלים בטמפרמנט, לשים לב לא לכעוס ולא לנסות לעצב את הילד בדמותך הגנטית. מומלץ גם לא לעשות 'תיקונים' עצמיים דרך הילד. למשל, אם אתה כהורה לא חי בשלום עם היותך אדם מעט חרדתי – אל תנסה להעלים נטיות חרדה הקיימות אצל ילדך. זה בלתי אפשרי וגורם נזקים. חבל. לעומת זאת, כשלומדים להשפיע בתבונה, ולשפר נטיות מולדות- מגיעים להצלחה וסיפוק.

שיהיה בהצלחה, ובהנאה...

ממני, חלי ברק- שטיין

**פסיכולוגית חינוכית מומחית. יועצת להורים, משפחות וזוגות.
מחברת הספרים: 'בגובה העיניים', 'תקשיבו לי רגע', 'כשהילדים יוצאים מהבית'**

helibarak1@gmail.com